

Tymonová, Markéta

Kachlová kamna z Náměště na Hané

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 575-590

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140540>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

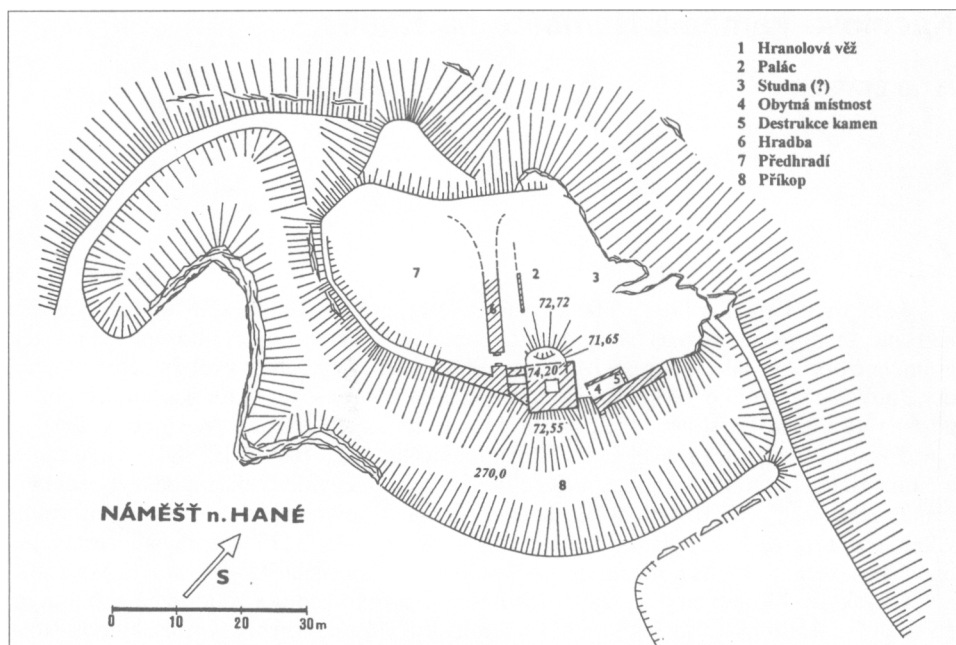
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kachlová kamna z Náměště na Hané

MARKÉTA TYMONOVÁ

V létě roku 1991–2 a 1995 proběhl zjišťovací výzkum na středověkém hradu v Náměšti na Hané, který je situován na okraji ostrožny obtékané říčkou Šumicí jihozápadně od stejnojmenné obce, vzdálené necelých 15 km od Olomouce. Výzkum vyvolaly četné dlouhodobě prováděné neodborné výkopy donedávna ještě výrazných reliktních pozůstatků již od konce 19. století. Při popisu objektu, se o nich zmiňuje V. Houdek, jenž jej považoval za fortifikaci pravěkého či slovanského hradiska (Houdek 1884, 51). V rámci místních iniciativ zde byly v roce 1988 částečně odstraněny destrukce a odkryty základy kvadratické věže, jejíž koruna byla zakonzervována. Z povrchových vrstev, jak informuje v krátkém informativním článku J. Bláha, byla získána menší kolekce nálezů, sestávající převážně z keramických zlomů, rámcově datovaných do průběhu 13.–15. století. Mezi střepy se vyskytly i fragmenty tyglíkovitých a miskovitých kachlů s vodorovně seříznutým čtvercovým ústím, rohy smáčknutými do hubičky a pláštěm, opatřeným záchytnou šroubovnicí, na níž ulpěly zbytky kamnářské mazanice. Kachle byly vyrobeny z hrubším pískem ostřené masy, vypálené do žluté, žlutošedé, růžovoohnědé až červené barvy s „krupičkovým“ povrchem, charakteristickým pro olomouckou hrnčinu pokročilého 14. století. Protože se v daném souboru vyskytly i vyspělejší střepy s ovalenými okraji, vyráběné z jemnějšího hlinitého materiálu, vypáleného do sytějších odstínů červené barvy, byl celek rámcově zařazen do 15. století (Bláha 1991, 43–45). Přítomnost kachlového materiálu v souboru signalizovala existenci otopného zařízení. To se skutečně podařilo zjistit v roce 1991 v mohutné destrukční vrstvě kamnářské mazanice, tvořící výplň zásypu obytného prostoru odhaleného v těsné blízkosti severovýchodní strany věže (Tymonová 1992, 2–16). Získaný soubor představuje víceméně uzavřený celek, jenž obsahoval kromě běžné kuchyňské keramiky a železných předmětů i zlomky gotických vrásněných cihel a několik set střepů z nádobkových kachlů včetně zlomků keramických rour, z nichž se v některých případech podařilo rekonstruovat téměř kompletní tvary.

Archeologickému výzkumu náměštského hradu předcházela povrchová průzkum, provedený v roce 1990 M. Plačkem, který vyhotovil půdorysný plán a zpracoval stručnou historii hradu (Plaček 1990, 72–3, obr. 22; 1991, 36–40). Neméně důležitým vodítkem byly i závěry geofyzikálního měření V. Haška (1992 a 1993), při nichž se jednoznačně nepotvrdila existence Houdkem uváděných trojitých valů, jenž měly hrad chránit ze strany snadněji přístupného jižního předpolí. Pozitivně však byly zjištěny anomálie, signalizující zbytky zdíva patrně podsklepené budovy, umístěné severozápadně od kvadratické věže, interpretované jako palác o rozměrech 8×10 m. Velká oválná magnetometrická anomálie o průměru cca 2 m v severním rohu budovy indikovala přítomnost dalšího otopného zařízení a zjištěna byla i studna, situovaná v severní části hradního nádvoří (Hašek 1993, 5). Archeologickým průzkumem se následně podařilo potvrdit umístění paláce, jehož západní zeď byla částečně odhalena v roce 1995 a současně Plačkovou členění oválné dispozice hradu (obr 1: cca 60×30 m) na předhradí a jádro, které oddělovala kamenná zeď, ostře zalomená 3 m od jižního nároží hranolové věže (cca 7,4×7,4 m). Ta šla směrem k severozápadu souběžně s jihovýchodní stěnou věže a podélnou stěnou paláce tak, že vytvářela jakýsi ulicový koridor, který byl později v prostoru věže uzavřen zadrživkou. Spojení západního předhradí s vlastním jádrem hradu zajišťovala brána, situovaná u západního nároží věže a obranu ze

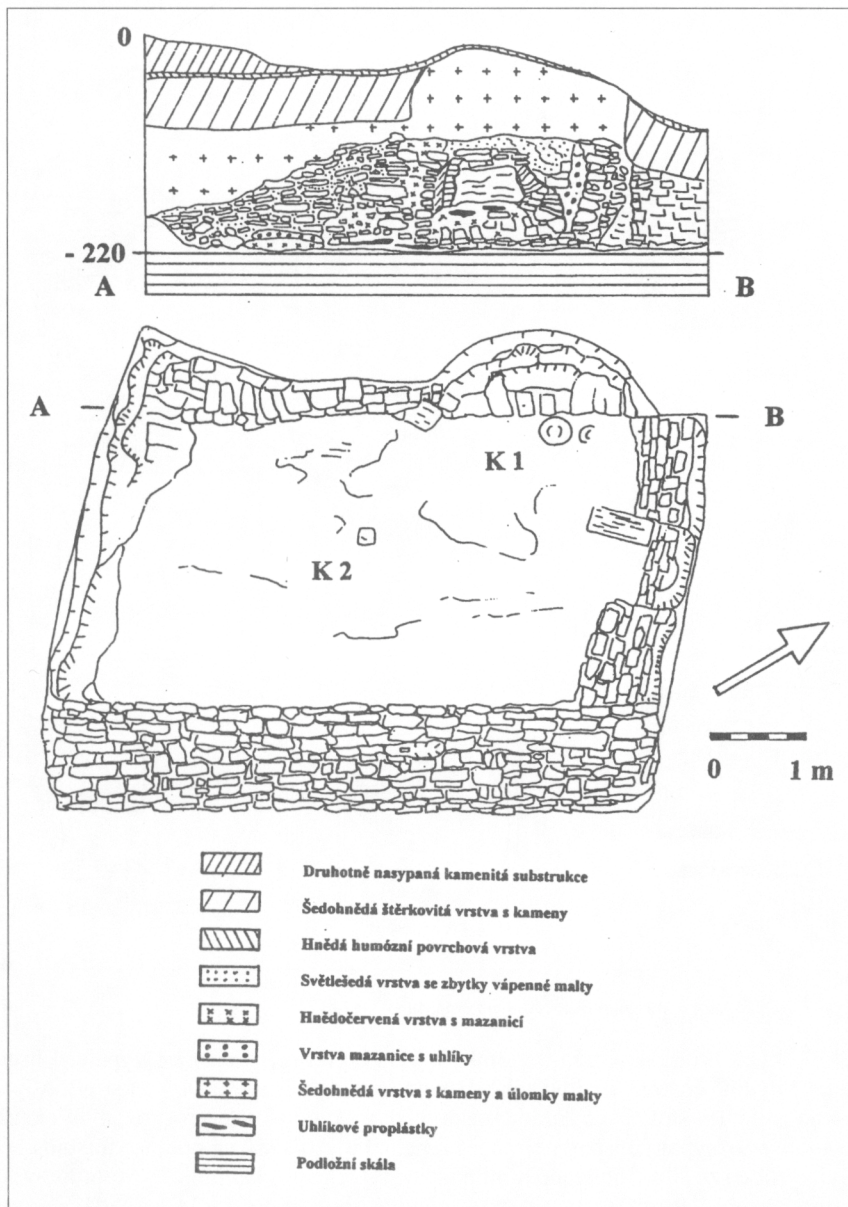
Obr. 1. Hrad Náměšť na Hané. Celkový půdorys hradu s vyznačením reliktů zdív včetně polohy obytné místnosti (4) a destrukce kachlových kamen (5). (Doplněno do situačního plánu M. Plačka.)

strany snadno přístupného jižního předpolí zajišťoval ve skále vylámaný příkop (š. – 12,5 až 23 m, hl. – 3 m). Protější severozápadní stranu hradu pak jistil příkrý sráz prudce spadající k říčce Šumici.

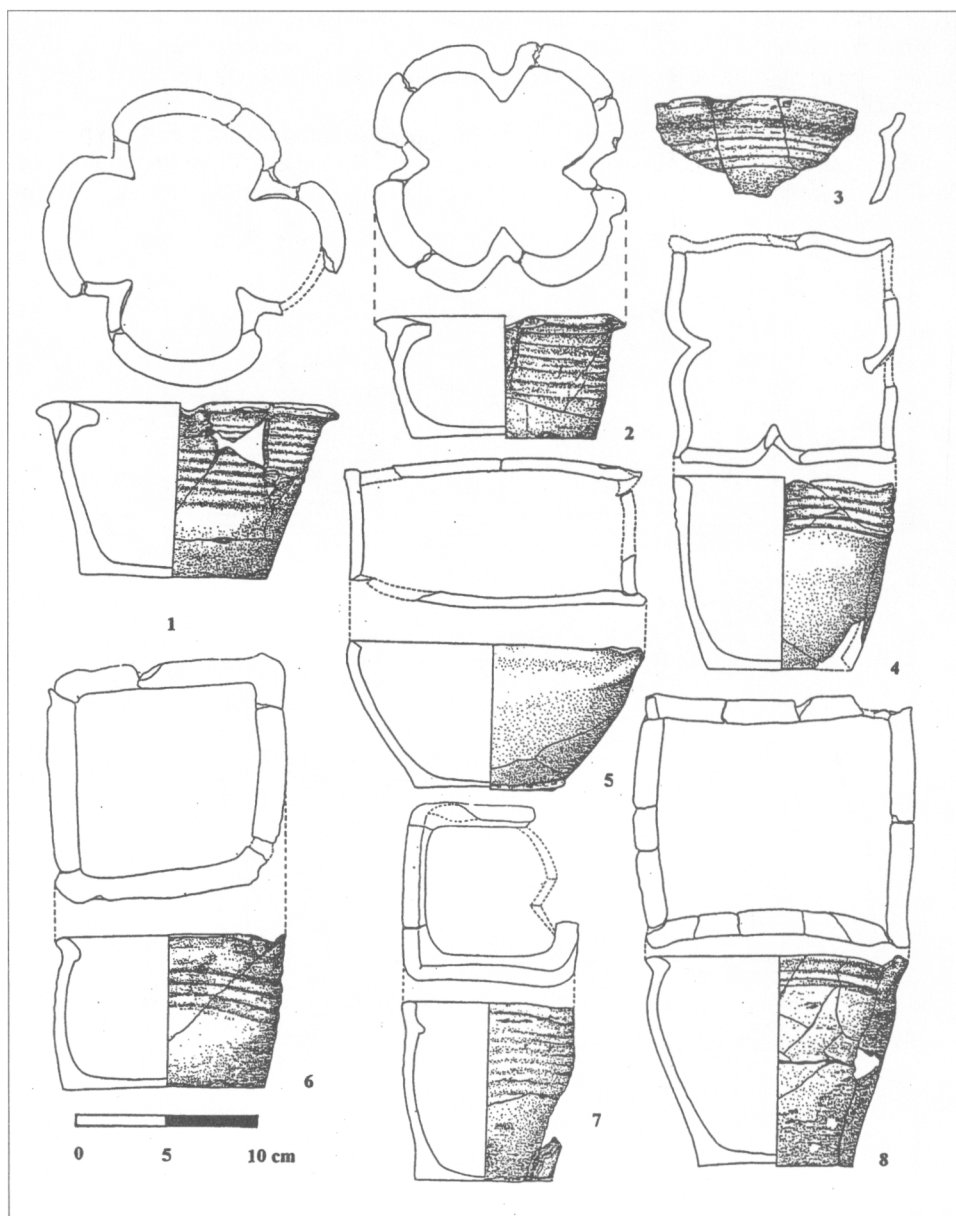
Součástí hradního jádra východně od hranolové věže byla obytná prostora, na níž se narazilo v při výzkumu v roce 1991 v sondě, položené kolmo na střed severovýchodní stěny věže (S 1: d. – 5 m, š. – 1,5 m). Po jejím rozšíření v roce 1992 zde byla odkryta místnost obdélného půdorysu o rozměrech cca 6,7×4,20 m, přistavěná k jihovýchodní obvodové hradbě; její zásyp tvořilo několik destruktčních vrstev, svědčících o násilném zániku objektu (obr. 2). Pomineme-li kamenitou vrstvu druhotně přemístěného materiálu z dřívějších výkopů a tenkou svrchní vrstvu humózní lesní hlíny, sestával spodní zásyp na severovýchodní straně, tj. blíže k věži, z asi půlmetrové šedohnědé šterkovité vrstvy s velkými lomovými kameny, představující blok zdiva, jenž se zřítíl a zasypal část objektu. V protější severozápadní části, kde tato vrstva nepokračovala, se pak přímo pod listovkou objevila šedohnědá vrstva s menšími kameny a kousky malty, pod níž byla mocná, kompaktní, červená vrstva kamnářské mazanice přímo nabitá zlomky kachlů, prežů, rour a cihel, jenž se koncentrovaly hlavně v severním rohu místnosti. V její spodní části se těsně nade dnem objevovaly nesouvislé 2–3 cm mocné černé proplásky vrstviček zuhelnatělého dřeva, pocházející patrně z původní požárem spálené dřevěné podlahy, položené přímo na navětranou podložní skálu. Ve zbytku lomového zdiva vnější podélné severozápadní stěny objektu (max. v. – 100 až 120 cm), na níž se uchovaly zbytky omítky a ulpělé kamnářské mazanice, se nacházel částečně destruovaný topný otvor. Jeho mírně nad podlahu vyvýšené dno bylo vyloženo plochými lomovými kamennými deskami, spojovanými žlutohnědým propáleným jilem. Další vrstva jilu s říčními valouny, ležela na podlaze přímo před topným otvorem a tvořila záruvzdorný podklad kamen, do nichž se přikládalo z vnější strany místnosti. Po jejím odstranění se objevila kruhová, do skály zasekaná, kúlová jamka (K 1: O – 32 cm, hl. – 30 cm) a přibližně ve středu místnosti byla zjištěna další o zhruba čtvercovém průřezu

(K 2: 20×25 cm, hl. – 45 cm). Obě pravděpodobně souvisely s nějakou starší dřevěnou konstrukcí, přiléhající k hradbě. Půdorys místnosti uzavíral na východní straně zbytek příčné zdi (v. – 60 až 90 cm) s dveřním otvorem a kamenným prahem. Zeď na protější straně se nepodařilo zjistit.

Inventář objektu, nehlédě na několik zlomků novověké keramiky nejhořejší vrstvy druhotně přemístěného materiálu, tvořila hlavně technická keramika a kovové předměty. Kuchyňské keramiky zde bylo zjištěno poměrně malé množství a reprezentovaly ji hlavně

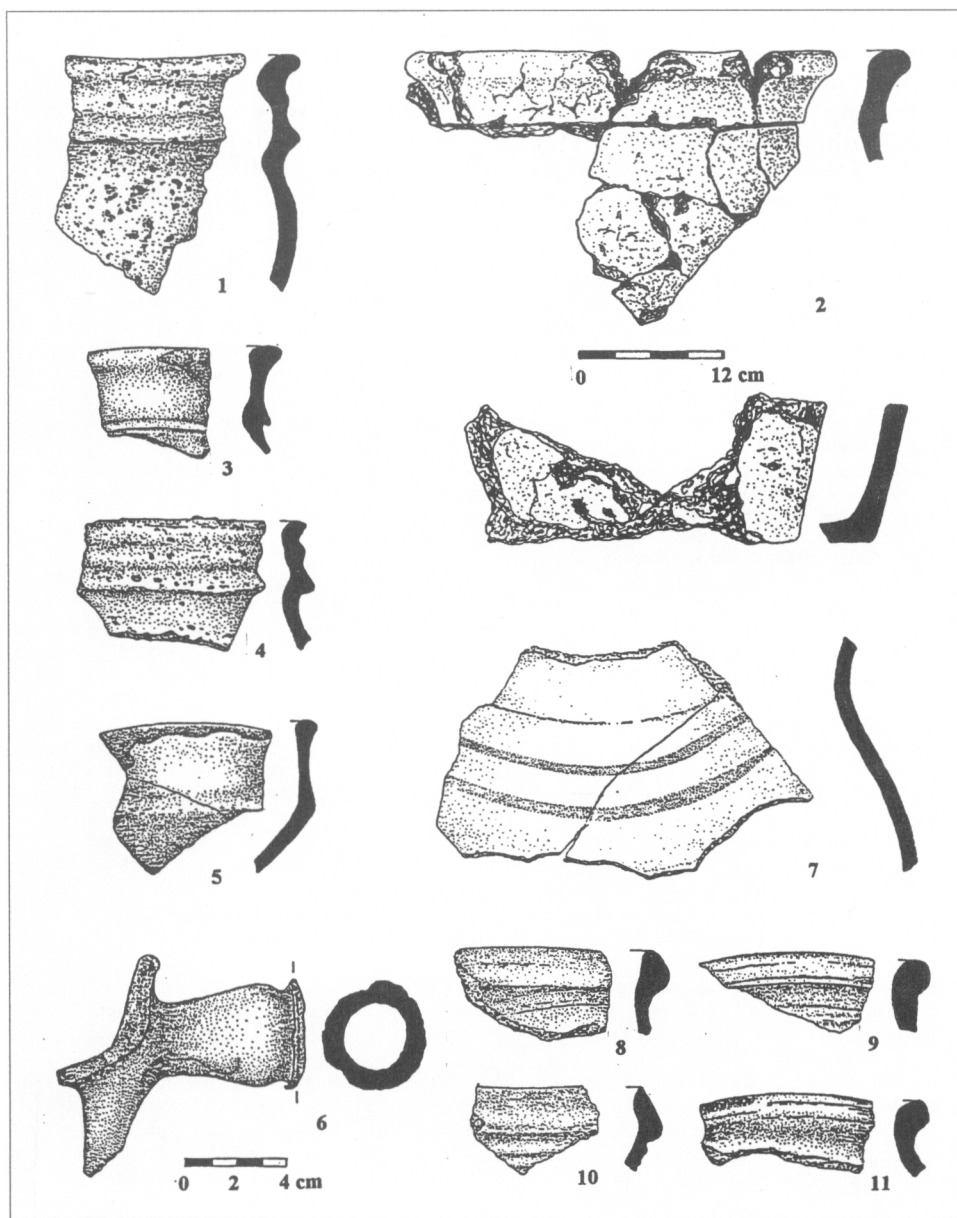

Obr. 2. Hrad Náměšć na Hané. Severozápadní profil s topným otvorem a půdorys obytné místnosti situované při jihovýchodní hradbě.

Obr. 3. Typy nádobkových kachlů z mazanicevé destrukce kachlové pece.

střepy ložtických hrnců s okružím, zlomky z jemně plavené, oxidačně vypálené hrnčiny a horní část výdutě červeně malovaného džbánu (obr. 4/1, 3–4, 7). Do konce 14., případně samého počátku 15. století lze zařadit zásobnicový hrnec s ostře profilovaným okružím, jenž se spolu s rozsypaným spáleným obilím našel roztráštěný na podlaze místnosti (obr. 4/2). Byl vyroben ze silně tuhované hlinité masy, typické pro keramiku severomoravského výrobního okruhu. Protože se ovšem v zásypu objektu vyskytla i mladší keramika s vyhnutými zduřelými okraji (obr. 4/8–11), jakož i střepy hrnců a rendlíků s vnitřní hnědou polevou (obr. 4/5, 6), je možné celek rámcově datovat do první poloviny 15. století.

Obr. 4. Výběr keramiky ze zásypu obytné místnosti, zjištěné v sondě č. 1.

Tomu neodporuje ani kovový inventář, svědčící o chvatném opuštění místnosti. Především jde o železnou pohyblivou rukojet z dvou truhlic s terčovými kováními, které ve středověku představovaly cenné kusy nábytku, jež se nepodařilo z hořícího objektu vynést. Ostatní inventář pak reprezentují hlavně železná stavební kování, hřebíky, dveřní zámek, petlice, klíč a z militárie jsou to šípky, nože, kotvice, projektil hákovnice, masivní hrot balisty aj.

Nejcennějším nálezem, vyzvednutým ze zásypu obytné prostoty, je soubor nádobkových kachlů z kamen, která původně stála severním rohu místnosti. Jeho vyhodnocení z hlediska funkční a stavební rekonstrukce však naráží na fakt, že celek není úplný. Tuto

situaci způsobily jednak terénní podmínky při výzkumu, ať kvůli nutnosti ponechání přístupové cesty kolem věže, nebo, což je ještě závažnější, část inventáře byla „vytěžena“ při dřívějším amatérském výkopu. I přes to se podařilo materiál zkompletovat a identifikovat tak celkem 74 kusů kachlů, z nichž téměř úplně bylo rekonstruováno 24 kusů (R). Dalších 25 kusů bylo z větší části slepeno (S) a zbytek v počtu 25 kusů zahrnul už jen zlomky (Z) – viz následná tabulka. Morfologicky byly kachle rozděleny podle tvaru ústí na 4 typy s dalším rozlišením na jednotlivé varianty a to podle výšky či specifiky vnitřního tvarování ústí:

1. Typ s kruhovým ústím ve tvaru čtyřlístu:

a) vyšší varianta s dovnitř ostře vytaženými cípatými rohy a ven jemně vyhnutým okrajem, jehož horní plocha je směrem nahoru mírně vyklenuta. Stěny jsou u dna kónické a plášť v horní polovině výšky kryje mělká žlábkovitá šroubovnice. Dno je rovné se stopami podsýpky. Materiál je ostřen hrubším pískem a poměrně dobře vypálený do světle a sytě oranžových až cihlových tónů s tmavšími skvrnami na povrchu. Rekonstruovány byly dva celé kachle (i. č. A 81791–2; obr. 3/1);

b) nižší varianta, identická s předchozí tvarem, materiálem, výpalem i barvou. Byla zjištěna ve dvou exemplářích (i. č. A 81793–4; obr. 3/2);

c) varianta s vnitřní pokleslou lištou a dovnitř hubičkovitě promáčknutými cípy. Pod vnějším okrajem je pás násobných žlábkovitých rýh. Materiál je ostřen hrubším pískem a vypálen do červenohněda. Byly zjištěny pouze tři zlomky (i. č. A 81795; obr. 3/3).

2. Typ se čtvercovým ústím ve tvaru čtyřlístu:

má vodorovně seříznutý okraj ústí, které je vlnovité zprohýbáno tak, že rohy jsou zvencí smáčknuté a středy stran dovnitř cípovitě vytažené. Na vnější straně pláště, který je v horní části mírně vyklenutý, jde pod okrajem pás žlábkovitých rýh. Materiál je jemně zrnitý, dobře vypálený do odstínů světleoranžové barvy s tmavými šedočernými skvrnami. Rekonstruován byl jeden celý exemplář (i. č. A 81788; obr. 3/4) a další dva jedinci byli identifikováni ve třech (i. č. A 81789) a ve dvou zlomcích (i. č. A 81790).

3. Typ s obdélným ústím:

má vodorovně seříznutý okraj v rozích z vnější strany smáčknutý a mírně ven vyklenuté stěny. Dno je jemně odsazené se stopou po odříznutí strunou. Materiál je zrnitý, do světleoranžova vypálený s černošedými skvrnami. Rekonstruovány byly tři celé kusy (i. č. A 81796–798; obr. 3/5).

4. Typ se čtvercovým ústím:

a) varianta s dovnitř oble zdurčelým, podkoseným a mírně ven vyhnutým okrajem s výlevkovitě ven vyhnutými rohy. Horní polovinu vnější strany pláště kryje široká žlábkovitá šroubovnice a dno nese stopy podsýpky. Zrnitý materiál je vypálen od světle až sytě oranžových odstínů do cihlovočervené barvy. Celkem bylo slepeno 14 kusů (i. č. A 81758–771), z čehož byly rekonstruovány dva celé exempláře (i. č. 81758, 81763; obr. 3/6);

b) varianta s vnitřní pokleslou lištou má mírně ven výlevkovitě vyhnuté rohy a plášť v horní polovině pokrytý žlábkovitou šroubovnicí. Materiál je jemně zrnitý, vypálený do šedohněda. Identifikovány byly celkem 4 kusy, z nichž byly úplně rekonstruovány tři (i. č. A 81754–756; obr. 3/7) a jeden pouze částečně (i. č. 81757);

c) varianta s téměř vodorovně seříznutým mírně rozšířeným kyjovitým okrajem a smáčknutými rohy. Stěny jsou v horní třetině mírně ven vyklenuté, doplněné pod okrajem pásem násobných rytých rýh. Dno je mírně odsazené se stopami po odříznutí strunou. Materiál je ve srovnání s předchozími typy ostřen jemnějším pískem, dobře vypálený do odstínů oranžové a cihlové barvy s tmavými sazovitými skvrnami. Kachlů této varianty bylo zjištěno nejvíce, celkem 45 ks. (i. č. A 81772–787, 81801–829; obr. 3/8).

Typ	Inv. č.	Ø dna (mm)	Ústí (mm)	Výška (mm)	Stav
4b	A 81754	83	100×105×104×104	105	R
4b	A 81755	70	97×95×90×112	105	R
4b	A 81756	/	130×122×130	/	S
4b	A 81757	/	/	113	Z
4a	A 81758	120	133×127×137×139	95	R
4a	A 81759	123	133×128	93	S
4a	A 81760	127	136×148	102	S
4a	A 81761	130	131	98	S
4a	A 81762	125	130	126	S
4a	A 81763	117	123×121×124×118	86	R

4a	A 81764	121	130	102	S
4a	A 81765	118	140	96	S
4a	A 81766	/	135×135	98	S
4a	A 81767	/	/	/	Z
4a	A 81768	122	125×126	106	S
4a	A 81769	116	136	103	S
4a	A 81770	/	125	94	S
4a	A 81771	108	/	96	S
4c	A 81772	100	155×164×163×170	130	R
4c	A 81773	93	152×160×155×156	124	R
4c	A 81774	100	151×160×162×156	125	R
4c	A 81775	94	160×154×160×157	129	R
4c	A 81776	96	145×155×149×149	117	R
4c	A 81777	103	159×150	125	R
4c	A 81778	95	151×154×156×162	124	R
4c	A 81779	94	155	124	S
4c	A 81780	94	/	115	S
4c	A 81781	102	152	126	R
4c	A 81782	/	151×156×156×156	127	S
4c	A 81783	99	/	124	S
4c	A 81784	98	/	128	S
4c	A 81785	90	/	121	S
4c	A 81786	95	156×157	127	S
4c	A 81787	99	/	125	S
2	A 81788	86	135×133×133×138	110	R
2	A 81789	/	/	/	Z
2	A 81790	/	/	/	Z
1a	A 81791	115	Ř 176	95	R
1a	A 81792	126	Ř 180	90	R
1b	A 81793	112	Ř 165	75	R
1b	A 81794	115	Ř 161	76	R
1c	A 81795	/	/	/	Z
3	A 81796	75	79×176	85	R
3	A 81797	82	175×80×174×72	85	R
3	A 81798	76	176×78×174×75	90	R
4c	A 81801	96	/	/	S
4c	A 81802	93	155	126	S
4c	A 81803	102	/	/	S
4c	A 81804	100	153	128	R
4c	A 81805	95	165×158×152×164	124	R
4c	A 81806	95	/	/	Z
4c	A 81807	97	/	/	Z
4c	A 81808	102	/	/	Z
4c	A 81809	98	/	/	Z
4c	A 81810	98	/	120	Z
4c	A 81811	96	/	/	Z
4c	A 81812	94	/	/	Z
4c	A 81813	98	/	/	Z
4c	A 81814	/	/	/	Z
4c	A 81815	98	150×151	125	S
4c	A 81816	95	/	/	Z
4c	A 81817	98	/	/	Z
4c	A 81818	102	155×154×148×160	125	R
4c	A 81819	97	/	127	S
4c	A 81820	98	/	/	Z
4c	A 81821	92	150	115	R
4c	A 81822	95	/	/	Z
4c	A 81823	93	/	/	Z
4c	A 81824	96	161×161	129	R
4c	A 81825	95	/	/	Z
4c	A 81826	100	/	/	Z
4c	A 81827	95	/	/	Z
4c	A 81828	104	/	126	S
4c	A 81829	92	/	129	S

Po technologické stránce má soubor kachlů poněkud rustikální charakter a prezentuje kamnářské zboží, jaké známe z řady obdobných lokalit. I když je většina tvarů nádobkových kachlů z Náměště zcela běžná, vyskytl se zde typ, který zatím na Moravě nebyl doložen. Jde o kachel s kruhovým ústím tvarovaným do podoby čtyřlístu, jenž se v různých formách objevuje v Čechách, na Slovensku i v Maďarsku. Na Moravě se vyskytují nejčastěji nádobkové kachle s pravouhlým, do čtverce formovaným ústím, zjištěné například na hradu Rokštejně u Panské Lhoty, kde se podařilo prokázat existenci několika otopných zařízení včetně honosnějších kamen, sestavených z komorových kachlů malého formátu a kachlů prořezávaných (Měřínský–Plaček 1989, 27; Měřínský 1990, 33–34). Podobná situace byla zjištěna i při výzkumu lelekovického hradu, kde byly nalezeny pozůstatky nejméně dvou kamen, složených z nádobkových kachlů. Starší kamna, která byla odstraněna při pozdější přestavbě, sestávala z kachlů se čtvercovým ústím s vnitřní hnědou a zelenou polevou. Mladší, podle rekonstrukce J. Ungera, měla hlavní těleso složeno z kachlů s pravouhlým ústím a římsovitý nástavec, ukončený vrcholovými kuželkami, z kachlů s trojúhelníkovým ústím s kraby po stranách (Unger 1999, 79–81, 84). Vnitřní zelenou, žlutohnědou a červenohnědou polevu měly i nádobkové kachle z Dolan, které byly spolu s reliéfně zdobenými komorovými exempláři vyzvednuty z destrukce kamen, původně vytápějících jednu z místností kartuziánského kláštera. V. Burian jich zde identifikoval celkem 28 a označil je jako konklávní. Podle tvaru, velikosti a zbarvení polevy je rozčlenil do čtyř základních typů A–D (Burian 1964, 41). Několik kachlů se čtvercovým a trojúhelníkovým ústím, jakož i zlomky z vyšších pohárových typů s kruhovým ústím, pochází z prostoru jižního suterénu tvrze v Konůvkách (Měchurová 1997, 194–5); další pak z tvrzí v Kovalově a Mstěnicích (Unger 1994, 37; Nekuda 1985, 112). Jeden z posledních větších nálezů reprezentuje soubor o přibližně jednom stu kusů z Nového Hradu u Kopřivné na Šumpersku, který v současné době zpracovává V. Goš (Goš 2002, 185) a soubor z Mohelnice, nalezený ve sklepních prostorách domu č. 939 na kostelním náměstí (Hazlbauer–Heidenreich–Lamr 2001, 387–388). Podobně jako na Moravě byla i v Čechách zjištěna celá řada obdobných nálezů. Kachle s pravouhlým ústím známe např. ze Sezimova Ústí, Pražského hradu, Křivoklátu a mnoha dalších lokalit. Na Slovensku je to pak Bratislava, Bardějov, Banská Bystrica, Kežmarkok, Košice či Liptovská Mara.

Obr. 5. Nádobkové kachle s ústím tvarovaným do čtyřlístu z destrukce kachlové pece.

Poněkud odlišná je situace u nádobkových kachlů s kruhovým ústím ve tvaru čtyřlístu jejichž výskyt je zatím spíše ojedinělý. Z českých nálezů je možno uvést pouze jeden vyšší pohárový exemplář s mírně smáčnutým ústím z Hradce Králové (Smetánka 1969, 232, 255). Na Moravě se s nimi kromě Náměště vůbec nesetkáme. O něco příznivější je v tomto směru situace na Slovensku a v Maďarsku. Kachle s čtyřlístovým ústím známe z výzkumu vodního hradu v Trebišově (Slivka 1979, 162, obr. 13) a další, velice podobné náměšťským, jsou uloženy ve sbírkách SNM a pochází z bratislavského hradu (Holčík 1978, obr. 17; 1976, 97, obr. 11). Obdobné tvary jsou známy též z maďarského Visegrádu, kde je I. Holl datuje do 14. století (Holl 1958, 212, obr. 46). Určitý přechodný tvar, z něhož se vyvinuly pozdější typy plochých komorových kachlů s prolomanou čelní stěnou, pak reprezentují některé kachle z Liptovské Mary z 2. poloviny 15. století, u nichž je prolomování formováno do čtyřlístu (Hoško 1997a, 503, obr. 4 : 1, 3; Holčík 1978, obr. 27, 28). Podobně tvarované výzdobné motivy nesou i kachle ze Sezimova Ústí (Hazlbauer–Chotěbor 1990, 365, obr. 3 : 5). Architektonický motiv čtyřlístu, připomínající jednoduché okenní kružby, je později často užit při modelaci prořezávaných čelních stěn komorových kachlů honosných kamen, které jsou na Moravě reprezentovány souborem z biskupských Melic (Michna 1981, 347, 357) a na Slovensku kamnářskou produkcí, ovlivněnou výrobky vídeňských a budínských dílen (Sprušanský 1968, 88–9).

Tvary v podobě čtyřlístů jsou často užívány nejen architektuře, ale někdy se vyskytují i na užitkové keramice, zvláště pohárech, které se vyznačují štíhlými vysokými tvary a podle místa výroby jsou označovány jako loštické, brněnské, bratislavské či vídeňské. Také některé z těchto výrobků, hlavně brněnské a vídeňské, datované do 14. a 15. století, měly ústí tvarované do troj či čtyřlístu (Molthein 1905, 39; Nekuda 1968, 159, tab. LXIV/3, LXVIII/1–LXIX; Hoško 1997b, 179). Čtyřlaločnatý okraj s ostře dovnitř vytaženými cípy, tvarově velice podobný ústím náměšťských kachlů, má antropomorfně zdobený pohár na nožce, nalezený v roce 1899 v jámě na Radnické ulici v Brně. Jeho reliéfní výzdoba, sestávající ze dvou plastických protilehle na výduti umístěných tváří muže a ženy, prozrazuje, že se nejedná o domácí výrobek, nýbrž jde o import z Porýní, v širším slova smyslu někde ze sasko-hesensko-durynské oblasti, kde byla podobná keramika velice oblíbená (Reineking von Bock 1971, Kat. Nr. 332). Jen na okraj, obličejové masky nalezneme kupříkladu na kamenninových pohárech tzv. Falkeho skupiny, které byly zjištěny v Olomouci nebo na hradu Landštejně (Bláha 1994, 91; Břicháček 1997, 89–91). Ojediněle je nalezneme i na běžné hrnčíně, příkladně na džbánu zdobeném sérií vtačovaných masek, který byl vyzvednut z odpadní jámky na Hrnčířské ulici v Opavě (Kouřil 1993, obr. 1).

Přestože nejvíce analogií k nádobkovým kachlům s čtyřlístovým ústím z Náměště máme ze Slovenska a Maďarska, bylo by zavádějící za dnešního stavu výzkumu tvrdit, že jde o importy z této oblasti, či jejich domácí nápodobu. Tento výzdobný prvek, připomínající gotické okenní kružbové, pramení z kulturní unifikace, kterou přinesl gotický sloh. Kachlová kamna nesloužila jen jako otopné zařízení, ale měla i „dekorativní“ funkci, dotvářející architekturu obytných interiérů a svým výtvarným řešením zapadala do rámce gotického umění. Odtud použití výzdobných prvků v podobě okenních kružeb, lomených portálů, cimbuří, fiál aj.. Čtyřlístová ústí nádobkových kachlů tedy představují módní prvek jednoduše převzatý z architektury. Tvary nádobkových kachlů, z nichž byla kamna sestavena, ovlivňovaly nejen jejich vnější vzhled, ale současně i jejich celkovou konstrukci (Firszt 1996, 86). Podle ikonografických pramenů a z pozdějších novodobých rekonstrukcí víme, že kamna sestávaly ze spodní části s topeništěm, na němž stál kvadratický sokl s horním, různě tvarovaným nástavcem. Podobné konstrukční schéma měly i kamna z Náměště, jejichž spodní část tvořila podezdívka složená z gotických vrásněných cihel, na kterou nasedal kubus sestavený z kachlů se čtvercovým, vodorovně seříznutým ústím (typ: 4/a–c). V horní, pravděpodobně kopulovitě části, byly zabudovány kachle s kruhovým čtyřlístovým ústím (typ: 1/a–c). Kde však byly umístěny ostatní nádobkové kachle s obdélným a čtvercovým čtyřlístovým ústím, je obtížné určit (typ: 2 a 3). Totéž platí i pro páskové,

Obr. 6. Rekonstruované keramické roury z kamen v Náměšti na Hané.

vlnovité promačkávané lišty, které se našly pouze ve dvou zlomcích (i. č. A 81799–800).

Zvláštěností náměštských kamen pak byly keramické roury, v celkovém počtu šesti kusů, které byly součástí topného tělesa. Ze zlomků se podařilo sestavit dva úplné exempláře (obr. 6), jež měly ven vyhnuté, ovalené okraje, pod kterými se nacházely dvě žlábkovité rýhy. Roury byly ve střední části masivnější, jemně projmuté a směrem k okrajům se mírně rozšiřovaly (i. č. A 81830: d. – 622 mm, ϕ ústí – 152 a 153 mm; A 81831: d. – 627 mm, ϕ ústí – 147 a 152 mm). Tomu, že měly nejspíše vyhřívací funkci a byly zasazeny dovnitř kamen, nasvědčuje sazovité očazení vnějšího pláště a zbytky přilepené mazanice pod okrajem, které signalizovaly upevnění do stěny kamen. Jejich identifikace, pakliže by nebyly zkompletovány, je obtížná a snadno by mohly být zaměněny například se zlomky střešní krytiny. Také určení jejich funkce naráží na jisté obtíže, neboť touto otázkou se v literatuře zabývalo pouze několik málo badatelů a to spíše okrajově. V. Burian, jež podobné roury našel na kartouzce v Dolanech, je považoval za kouřovody (BURIAN 1965, 14). Ze zlomků, které se mu podařilo vyzvednout z destrukce kamen v mnišském domu H byl kompletně slepen pouze jeden kus a ostatní jen částečně (obr. 7; i. č. 1751: d. – 427 mm, ϕ ústí – 140 a 127 mm; i. č. 1147: d. – 632 mm, ϕ – 101 a 98 mm). Podle dodatečně získaných informací měly i tyto roury původně na povrchu sazovitý povlak, který se však nedochoval vlivem manipulace při laboratorním zpracování. Další exemplář neúplné masivní roury s jedním koncem mírně nálevkovitě rozšířeným se našel na také tvrzi v Konůvkách (d. – 17,5 cm). Z. Měchurová ji s jistými výhradami považuje ne za vyhřívací, nýbrž za odtahovou trubku (Měchurová 1997a, s. 77; 1997b, s. 193). Protože žádný ze zlomků nenesl stopy zakouření, považuje ji za tu část, do níž byl zasazen užší konec následné roury, podobně jako je tomu v případě trubek, které se našly v objektu hrncíře v Sezimově Ústí. Tyto však mají zcela jiný tvar a to až již jde o vrchní kruhový keramický kryt s kolenovitě ohnutou rourou nebo rourovitý odtah, u něhož je většinou jedna strana rozšířená a druhá zúžená tak, aby bylo možno oba konce do sebe zasunout (Hazzlbauer–Chotěbor 1990, 370, obr. 9/1–3). Analogií k sezimovským odtahům jsou dva větší fragmenty trubek z Albrechtic, na něž mne nedávno upozornil P. Kouřil, jež jsou uloženy ve sbírkách Muzea Těšínska (ϕ – 16,5 cm, d. – 34 cm; ϕ – 16,7, d. – 28,5 cm) a podobný tvar má i válec s rozšířeným ústím z Liptovské Mary (Hošso 1997, 503). Jejich sazovité očazené vnitřky svědčí o tom, že skutečně sloužily k odvádění splodin z kamen.

Přestože uvedených analogií je dosud poskrovnu, domnívám se, že uvedené příklady keramických rour z Náměště, Dolan a případně i Konůvek mohly mít spíše vyhřívací než

Obr. 7. Rekonstruované roury z místnosti H kartuziánského kláštera v Dolanech.

odtahovou funkci. V tělese otopného zařízení byly zabudovány tak, že oba konce byly pevně zafixovány do mazanícových stěn kamen a skrze jejich volná ústí sálal do místnosti teplý vzduch, vznikající ohřevem středové části roury uvnitř kamen. To je také důvod, proč jsou očazeny zvenčí a ne zevnitř. Navíc, na rozdíl od odtahových trubek, které mají vždy jeden konec rozšířený a druhý zúžený proto, aby se mohly do sebe zasunout, podobné spojení vyhřívací roury neumožňují, neboť tomu brání přibližně stejný průměr a formování ovalených okrajů. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, do které části kamen byly roury zabudovány, zda do nižší části někde nad topeništěm, nebo výše do nástavce. Vzhledem k jejich masivnosti by se dalo předpokládat, že byly umístěny spíše dole, tj. v tělese soklu. Zde by ovšem jejich délka, která se pohybuje něco málo přes 60 cm, limitovala velikost soklové části a tudíž i celého topného tělesa. Délka základny většiny půdorysů rekonstruovaných kamen se totiž pohybuje většinou okolo jednoho metru: Sezimovo Ústí – 1 m, Lelekovice – 1,1 m, Tábor – 1,2×1,5 m, Melice – 1,4×1,4 m (Unger 1999, 84). Roury z Náměště by z tohoto důvodu měly být zakomponovány spíše do vyšší, a tudíž rozměrově nástavcové části, kde by jejich kruhová ústí zapadala do struktury osazení kachlů s okraji v podobě čtyřlístu (typ: 1/a–c). Názorný příklad poskytuje vyobrazení kamen na fresce ze 14. století z interiéru měšťanského domu „zur Kunkel“ v Kostnici, kde je na spodní kvadratický sokl položen rozměrově o něco menší pravouhlý nástavec, na němž teprve spočívá vyklenutá kopule (Holčík 1978, 8). Z toho řešení vychází i pokus o rekonstrukci pece z 16. století ze Šenkvic, kde kopule překrývá válcovité nástavec, jenž je posazen na spodní hranolovitou část (Holčík 1973, 126). Klenutou horní část se zabudovanými pohárovými kachly, podobně jako v případě rekonstrukce I. Holla z budínského hradu, mohla mít i kamna na tvrzi ve Mstěnicích či v usedlosti zaniklé maďarské vesnice v Szentkirály, (Nekuda 1985, 111, obr. 164; Pálóczi-Horváth 1997, 512, obr. 4). Posledně jmenované příklady s kopulovitě ukončenými nástavci jsou typické hlavně pro otopná zařízení v Maďarsku, kde lze sledovat jejich dlouhý vývoj a nalézt řadu etnografických paralel. Zajímavé řešení přinesl nedávno S. Firszt, jehož kamna, rekonstruovaná podle nálezů ze slezské Lehnice, mají nástavcové těleso složeno z nádobkových kachlů se čtvercovým ústím do tvaru jehlance (Firszt 1996, obr. 15–16). Zde předložené vysvětlení funkce vyhřívacích rour, jejichž přítomnost v kamnovém tělese dozajista ovlivnila konstrukci celého otopného zařízení, je zatím pouze hypotetické. K objasnění těchto otázek mohou v budoucnu přispět jak další nálezy, tak případná realizace stavebních replik, kterých u nás bylo doposud postaveno celkem sedm (Hazlbauer–Heidenreich–Lamr 2001, 395–7; Kocman–Hazlbauer 2002, 499).

Kachlová kamna, která vytápěla jednu z místností hradu, byla zničena někdy během 1. poloviny 15. století, kdy hrad postihl rozsáhlý požár. Písemné prameny však o tomto násilném zániku nic nevyprávějí. O Náměšti jako již existující vsi máme první zmínku z roku 1141, kdy ji tzv. Zdrkova listina uvádí hned dvakrát a to v soupise vesnic, náležejících k olomouckému kostelu sv. Petra (dnešní Biskupství) a podruhé ve výčtu majetků kostela sv. Václava (CDB I, č. 115; Bistřícký 1991, 6–7; Papajík 1996, 96). Výstavba hradu spadá ovšem až do druhé poloviny 13. století a je spojena s původně českým rodem pánů ze Švábenic s erbem rozletité střely, jehož příslušníky zastihujeme již během 1. třetiny 13. století v důležitých zeměpanských funkcích (Wihoda 1995, 36; 38).

K roku 1226 je v úřadu moravského podčeššího doložen pan Milíč (CDB II, č. 287), jenž v r. 1233 krátkodobě působil ve funkci hradeckého purkrabího (CDB III/č. 50; Wihoda 1989, 82) a v roce 1238 jako stolník u pražského královského dvora (CDB III, č. 179; Pokorný 1970, 203). Významné dvorské úřady zastávali i jeho synové – Slavibor, Idík a Milíč, z nichž významného postavení dosáhl pan Idík, který byl skrze svoji první ženu spřízněn s českými Hrabišici. V letech 1254–1256 zastával úřad olomouckého purkrabího (CDM IV/1, č. 182) a později v letech 1262–1268 působil jako komorník při provinčním soudě na hradě Bítově (CDB V/1, č. 62, 84, 355, 544; Plaček, 1991, 36). K jeho majetkům náležely statky na jižní Moravě včetně rodových Švábenic, po nichž se od r. 1261 psal, dále majetky na severní Moravě s hradem Úsovem a Úpou ve východních Čechách (Reg. II, č. 250, 327). Třetí ze synů, Milíč zastával v roce 1240 úřad brněnského a následně v letech 1241–1250 olomouckého komorníka (CDM II, č. 312). Ten se jako první se píše po Náměšti, což ovšem není spolehlivé, neboť predikáty uvádí listinné falzum z roku 1249 a opis původní listiny Přemysla Otakara II. z roku 1252 (CDB IV, č. 171, 449). Po něm náměštské zboží přechází ne na jeho syna Častu, neboť ten neměl mužského potomka, nýbrž na Viléma, jenž byl synem jeho bratra Slavibora (CDM III, 312) a následně na Všeboru, syna Idíka, po němž „zdedil“ bítovské komornictví, které zastával až do roku 1275. Jako Všebor z Náměště se píše od roku 1276 a je velice pravděpodobné, že právě za něj došlo k výstavbě náměštského hradu (RBM II, č. 1003). Jako jeden z předních velmožů se veřejně angažoval a po smrti Přemysla Otakara II. působil ve službách královny Kunhuty a posléze olomouckého biskupa Bruna. Od roku 1282 jej zastihujeme ve funkci olomouckého sudího a jeho jméno se v listinách objevuje až do 90. let 13. století. Na počátku 14. století spravují Náměšť bratři Katold, Vilém a Milíč, toho jména již třetí, za něhož je ves povýšena v roce 1319 na město s právem týdenního trhu (CDM VI, č. 151). Po Milíčově smrti pak zůstává část náměštského majetku jeho vdově Heleně a ostatní díly spravují synové Milota a Všebor (CDM IX, č. 380). Milotovi se pak časem podařilo soustředit do svých rukou téměř celé panství, které bylo v té době roztržštěné na řadu příbuzenských dílů. Scelený majetek nakonec v důsledku finanční tísně prodal roku 1366 markraběti Janovi za 1200 hřiven pražských grošů (ZDO I, č. 947–8). Také markrabě získané zboží nedržel dlouho a již roku 1371 je dal v léno Půtovi z Holštejna (CDB X, č. 107). Potíží ovšem je, že v listině, jenž zachycuje tento právní akt, je Náměšť uvedena jako „munitio“ a další dva zde jmenované hrady Špránek a Hluboký jsou označeny jako „castrum“. Proto není vyloučeno, že se tato zmínka se netýká hradu, nýbrž tvrze (tzv. Dolní zámek), vystavěné dole ve městě, patrně v souvislosti s rozrodem Švábeniců, k němuž, podobně jako u některých jiných šlechtických rodů, došlo během 2. poloviny 14. století.

Převod Náměště do zeměpanského vlastnictví a následně do lenní držby příznačně odráží cílevědomou politiku markraběte Jana Jindřicha, směřující k budování rozsáhlé majetkové domény jako opory jeho mocenské politiky. Kromě Náměště získal Jan Jindřich na střední Moravě další hrady – Špránek a Hluboký včetně několika dalších vesnic, které dal v léno Půtovi z Holštejna (Mezník 1999, 189). Ten však dlouho Náměšť nespravoval, neboť po jeho smrti se dostává zpět do zeměpanských rukou. Jakým způsobem pak přešla do držby pánů z Obory, kteří ji drželi až do roku 1442, nevíme. Víme jen, že v roce 1398 se po Náměšti píše Srpík z Obory, k roku 1412 Václav Bakalář a synové Srpíka Artleb a Parcifal,

který v roce 1415 spolu s Olbramem z Panovic přivěšuje svoji pečeť na stížený list do Kostnice (Papajík 1996, 10). V následujícím období, kdy se v zemi rozpoutaly boje mezi přívrženci husitství, k nimž se připojili i páni z Obory a jeho odpůrci, vedenými králem Zikmundem, rakouským vévodou Albrechtem a olomouckým biskupem Janem Železným, byl obléhán i náměštský hrad. V listině z 13. května 1423 se uvádí: „...kteříž v ten czas před hradem Náměščem leželi...“, ale o tom, že by byl hrad dobyt, zde zmínky nejsou. Informování jsme pouze o tom, že zde byla uzavřena smlouva, v níž se Ctibor Tovačovský z Cimburka a na Drahotuších připojil k zemskému landfrýdu (AČ III 1884, 282; Neumann 1939, 76; Válka 1982, 259; 1991, 129; Mezník 1999, 423–5). K tomuto diplomatickému kroku byla Zikmundova strana přinucena jednak hrozbou vojenského tažení českých husitů na Moravu, k níž opravdu v červnu 1423 došlo a také skutečností, že značnou část země ovládala prohusitsky orientovaná šlechta, která představovala velice silného protivníka.

I po odeznění husitských válek vlastnil Náměšť pan Artleb, jehož dcera Alena, se stala manželkou Aleše z Vrahovic, který nakonec v roce 1447 získal celou Náměšť od Artlebových dědiců (ZDO X, č. 668). Vrahovičtí drželi panství až do roku 1510, kdy je polovina Náměště jako alodní zboží se souhlasem krále Vladislava Jagellonského prodána Václavu Štolbašskému z Doloplaz (ZDO XVII, č. 75), po té roku 1521 Hynkovi ze Zvole a 1536 Bruntálským z Vrbna. Tyto zprávy se ovšem již k samotnému hradu nevztahují a váží se k tvrzi dole ve městě, jež byla v polovině 16. století přebudována na renezanční zámek. Hrad byl v té době již zříceninou, která v průběhu dalších staletí sloužila nejprve jako sklad stavebního materiálu a později jako místo zájmu amatérských výkopců, kteří nenávratně zničili i část inventáře obytné místnosti.

Soubor kachlů z Náměště, pocházející evidentně z jedněch kamen, je cenný také proto, že byl zjištěn v objektu, který nepatří k reprezentativním hradním prostorám. K těm náležel bezesporu palác, kde, jak již bylo dříve předesláno, se může nacházet destrukce dalšího otopného zařízení. Ostatní materiál, vyzvednutý ze zásypu obytné místnosti, datuje zánik objektu, jakož i celého hradu, do období 1. poloviny 15. století. Otázkou ovšem zůstává, kdy byla obytná budova u jihovýchodní hradby vystavěna a kdy byla vybavena kachlovými kamny. Je málo pravděpodobné, že se tak stalo za panství Švábeniců, kteří se dostali do finančních potíží a patrně neměli na financování nákladných úprav prostředky nebo za několikaleté správy Jana Jindřicha, kdy se hrad stal zeměpanským zbožím. Není vyloučeno, že k rozšíření hradu došlo koncem 14. či na počátku 15. století za pánů z Obory, kteří si z Náměště chtěli vybudovat reprezentativní sídlo. Nároky na obytné prostory zcela jistě stoupily za husitských válek, kdy zde pobývala početnější ozbrojená posádka a kdy došlo k chvatné úpravě fortifikací kolem věže. Vybavení prostory kachlovými kamny dokládá nejen vyšší úroveň bydlení, ale i technickou a uměleckou úroveň kamnářské produkce, která plně zapadá do kontextu hmotné kultury v období pozdní gotiky.

Prameny a literatura

- AČ: PALACKÝ, F., 1844: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské III.; Praha.
- BISTRICKÝ, J., 1991: Nejstarší zpráva o Náměšti, 850 let Náměště na Hané. In: Náměšť na Hané 1141–1191. Sborník statí, s. 6–7.
- BURIAN, V., 1964: Zpráva o výzkumu husitského opevnění v Dolanech roku 1963, Olomouc.
- BURIAN, V., 1965: Nálezy z kartuzie a husitského opevnění v Dolanech (výzkum 63). Práce odboru společenských věd VÚ v Olomouci č. 6, Olomouc.
- CDB: FRIEDRICH, G. edd. et. al., 1904–1993: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I–V; Pragae.
- CDM: BOČEK, A. edd. et. al., 1836–1903: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, Olomucii; Brünn.
- BLÁHA, J., 1994: Nález importovaného kameninového poháru tzv. „Falkého skupiny“ v Olomouci. Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva za rok 1993, 90–95, obr. 36–38.
- BŘICHÁČEK, P., 1997: Středověká kamenina z hradu Landštejna, okr. Jindřichův Hradec. In: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi (29. 5. 1932) a Zdeňku Smetánkovi (21. 10. 1931), Praha, 88–92.
- FIRSZT, S., 1996: Kafle piecowe na Śląsku z XIII–XVII w. w świetle odkryć archeologicznych w Legnicy. Silesia Antiqua, 38, 85–105.

- HAŠEK, V., 1993: Archeogeofyzikální prospekce na akci Náměšť na Hané – hrádek (Technická zpráva), Brno.
- HAZLBAUER, Z.–HEIDENREICH, M.–LAMR, J., 2001: Stavební rekonstrukce gotických kachlových kamen v muzeu Mohelnice, okr. Šumperk. AH 26, 387–402.
- HAZLBAUER, Z.–CHOTĚBOR, P., 1990: Stavební rekonstrukce vrcholně gotických kamen ze Sezimova Ústí. AH 15, 361–383.
- HOLČÍK, Š., 1973: Nález kachlovej pece v Šenkviaciach. Zborník SNM LXVII, História 13, 117–134.
- 1976: Stredoveké kachlice na Slovensku. Zborník SNM LXX, Historica 16, 91–112.
- 1978: Stredoveké kachliarstvo na Slovensku. Martin.
- HOLL, I., 1958: Középkori kályhaczzempék Magyarországon I. Budapest regisegei XVIII, 211–300.
- 1966: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Studia Archaeologica IV., Budapest.
- HOŠŠO, J., 1997a: Príspevok k štúdiu materiálnej kultúry na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku. AH 22, 287–300.
- 1997b: Odpadová jama patricijského domu v Bratislave. Príspevok k výbave domácnosti v neskorom stredoveku. In: Z pravěku do středověku. Sborník k narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno 175–183.
- 1982: Neskorogotická kachlová pec z Liptovskej Mary. AH 7, 499–508.
- HOUDEK, V., 1884: Z pravěku Olomoucka. In: Casopis museijního spolku Olomouckého I, 49–57.
- KOCMAN, F.–HAZLBAUER, Z., 2002: Stavební rekonstrukce gotických kachlových kamen na hrádku Lipnici n. Sázavou, okr. Havlíčkův Brod. AH 27, 499–519.
- KOŮŘIL, P., 1993: Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech. AH 18, 141–150.
- MEZNIČEK, J., 1999: Lucemburská Morava 1310–1423, Praha.
- MĚCHUROVÁ, Z., 1997a: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. Srovnávací analýza ze zaniklé středověké vsi Konůvek, kat. Heršpice, okr. Vyškov. Brno.
- 1997b: Kachlová kamna z tvrze v Konůvkách (okr. Vyškov). Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, s. 191–196, Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1990: Provoz a vybavení domácnosti ve vyšším sociálním prostředí (měšťanstvo a šlechta) na základě pramenů archeologických. AH 15, 19–42.
- 2002: Rokštejn, mittelalterliche Burg bei Panská Lhota (Stadtgemeinde Brtnice, Mähren). Ergebnisse der archäologischen Forschungen aus den Jahren 1981–2001. AH 27, 9–18.
- MOLTHEIN, A. W., 1905: Beiträge zur älteren Geschichte des Hafnergewerbes in Wien und Niederösterreich. Kunst und Kunsthandwerk No 8, 553–576.
- NEKUDA, V.–REICHERTOVÁ, K., 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
- NEKUDA, V., 1985: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění. Brno.
- NEUMANN, P., 1939: K dějinám husitství na Moravě. Olomouc.
- PAPAJÍK, D., 1996: Náměšť ve středověku do konce vlády markraběte Jana Jindřicha. Střední Morava. Kulturněhistorická revue 2, 95–98.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH, A., 1997: The Reconstruction of a Medieval (15th Century) House at Szentkirály (Middle Hungary). In: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi (29. 5. 1932) a Zdeňku Smetánkovi (21. 10. 1931), Praha, 507–513.
- PAPAJÍK, D., 1996: Paměti obce Náměště na Hané. Olomouc.
- PLAČEK, M., 1990: Povrchový průzkum hradu v Náměšti na Hané (okr. Olomouc). In: PV 1987, 72–3, Brno.
- 1991: Panská sídla v Náměšti na Hané ve středověku, 850 let Náměště na Hané. In: Sborník statí 1141–1991, 36–40.
- POKORNÝ, F., 1970: Švábenice, rod pánů ze Švábenic. Příspěvek k dějinám městečka. Brno.
- SLIVKA, M., 1979: Výsledky prvej etapy výzkumu Parihovho hradu v Trebišove. AH 4, 149–169.
- SMETÁNKA, Z., 1969: K morfologii českých středověkých kachlů. PA LX, č. 1, 228–265.
- SPRUŠANSKÝ, S., 1968: Príspevok k dejinám bratislavského hrničarstva. Zborník SNM LXII, História 8, 77–114.
- TYMONOVÁ, M., 1992: Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu středověkého hradu v Náměšti na Hané (okres Olomouc). In: Náměšť na Hané a okolí, s. 2–16.
- UNGER, J., 1994: Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno.
- 1999: Život na lelekovickém hrádku ve 14. století. Antropologická sociokulturní studie. Brno.
- VÁLKA, J., 1982: Počátek války o Moravu (1422–1423). (Studie k dějinám husitské revoluce 2.) Jižní Morava, 48–66.
- 1991: Středověká Morava (Dějiny Moravy I). Brno.
- WIHODA, M., 1989: Ekonomické zázemí Hradce nad Moravicí na střední Moravě v 13. století. Časopis Matice moravské 108, 77–87.
- 1995: Geneze moravské šlechty. In: Acta historica et museologica, řada C, 2, 23–41.
- ZDO: CHLUMECKY, P., 1860: Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren VIII–XI; Text der Olomützer Cuda, Brünn 1856.

Kachelofen aus Náměšť na Hané

In den Jahren 1991–2 verlief eine Feststellungsforschung in der mittelalterlichen Burg in Náměšť na Hané, die am südwestlichen Ende der gleichnamigen Gemeinde zirka 15 km von Olmütz situiert ist. Die Burg befindet sich auf einem Felsenvorsprung, den ein kleiner Fluß Šumice an der Nordwestseite umfließt (Abb. 1). Eine Mauer trennt die Vorburg vom Burgkern. An der besser zugänglichen Südseite verteidigte die Burg ein in den Felsen gehauener Graben und ein prismenförmiger Turm (Bergfrit), an dessen Nordseite sich der Palas befand. Die Erforschung dieser Lokalität motivierten vor allem zahlreiche Ausgrabungen, die hier Amateure durchgeführt und damit das hiesige Terrain beträchtlich gestört hatten. Bereits im Jahre 1988 waren im Rahmen der hiesigen Initiativen die Fundamente vom prismenförmigen Turm etblöbt worden, dessen Krone folgend konserviert wurde. Dabei gewann man eine kleine Kollektion von Funden aus 13.–15. Jh., unter ihnen auch Bruchstücke der gefäßförmigen Kacheln waren, was vom Vorkommen einer Heizanlage zeugt. Es ist gelungen, diese Heizanlage in dem östlich vom Turm zur südöstlichen Burgmauer zugebauten Wohnzimmer mit dem länglichen Grundriss zu identifizieren (Abb. 2; ca. 6,7×4,20 m). In der Schüttung dieses Raums befand sich eine Lehmdestruktion vom Ofen, die die Bruchstücke von Kacheln, keramischen Rohren, Ziegeln, Küchenkeramik und eisernen Gegenständen beinhaltete.

Von den Funden, die in der Schüttung dieses Wohnraums entdeckt wurden, hat den größten Wert die Kollektion der gefäßförmigen Kacheln aus dem Ofen, der ursprünglich in der Nordecke dieses Zimmers stand. Die Kollektion ist nicht vollständig, trotzdem war es möglich, insgesamt 74 Kacheln zu identifizieren, 24 von ihnen wurden voll rekonstruiert (R), weitere 25 wurden zum größten Teil zusammengeklebt und die übrigebleibende 25 erhielten sich nur in Bruchstücken (Z) – siehe die Tabelle. Nach der Form der Mündung wurden die Kacheln in 4 morphologische Typen und weiter in einzelne Varianten dieser Typen nach der Höhe und Formung gegliedert. Eine besondere Gestaltung stellt die Kreis­mündung in der Form eines Vierblatts in drei Varianten dar: höhere (1a), niedrigere (1b) und Variante mit der gesunkenen Innenleiste (Abb. 3/1–3); ein anderer Typ hat die quadratförmige Mündung in Form des Vierblatts (Abb. 3/4), der dritte hat die längliche Mündung (Abb. 3/5) und der vierte mit der quadratförmigen Mündung ist von drei Varianten vertreten: der Typ mit dem innen geschwollenen abgerundeten Rand (4a), mit der gesunkenen Innenleiste (4b) und mit dem horizontal geschnittenen keulenförmigen Rand (Abb. 3/6–8).

Was die Technologie betrifft, hat die Kollektion einen gewissermaßen rustikalen Charakter und präsentiert die Hafnerwaren, die wir aus vielen analogischen Lokalitäten kennen. Die Kacheln mit der quadratförmigen Mündung wurden in Mähren z. B. in den Burgen Rokštejn, Lelekovice, Nový Hrad bei Kopřivná, Mohelnice, im Kartäuserkloster in Dolany und in den Festungen in Kovalov und in Mstěnice gefunden. In Böhmen kamen sie in Sezimovo Ústí, in der Prager Burg oder Křivoklát und in der Slowakei in Bratislava, Bardějov, Banská Bystrica, Kežmarok, Košice, Liptovská Mara u. a. vor. Die Kachel mit der Kreis­mündung im Vierblatt stellt eine außergewöhnliche Form dar, die in Mähren bisher nicht festgestellt wurde. Diese Art Kachel ist in der becherförmigen Gestalt in Hradec Králové, in den Burgen in Bratislava, Trebišov und im ungarischen Visegrád belegt.

Die meisten Analogien der gefäßförmigen Kacheln mit der Vierblattmündung kennen wir aus der Slowakei und aus Ungarn. Trotzdem wäre es nicht richtig zu behaupten, dass es sich um Importe aus diesem Gebiet oder um ihre Nachbildungen handelt. Dieses Zierelement, das das gotische Maßwerk nachahmt, verursachte die kulturelle Unifizierung, die die Gotik mitgebracht hat. Die Kachelöfen dienten nicht nur als Heizanlagen, sondern hatten auch eine „dekorative“ Funktion, die die Architektur der Wohnräume ergänzten und durch ihre ästhetische Gestaltung in den Rahmen der gotischen Kunst passten. Deswegen verwendete man als Zierelemente Motive wie Maßwerke, Spitzbögen, Zinne u.a. Die Vierblattmündungen der gefäßförmigen Kacheln stellen also ein aus der Architektur einfach über­nommenes Modebauteil dar.

Außer den gefäßförmigen Kacheln befanden sich in der Destruktion auch die keramischen Rohre. Es ist gelungen, diese Rohre in einigen Fällen voll zu rekonstruieren (Abb. 6). Im Körper der Heizanlage wurden sie so eingebaut, dass beide Enden in die Lehmwände des Ofens fest fixiert wurden und die warme Luft durch ihre freie Mündungen ins Zimmer strahlte, die sich innerhalb des Ofens im mittleren Teil des Rohres erwärmte. Deshalb sind die Rohre von außen und nicht von innen wie bei Abzugsrohren beruht. Die Analogien dieser Rohre sind nicht häufig, man kennt sie z. B. aus Dolany (Abb. 7), bzw. Konůvky. Man weiß jedoch nicht, in welchen Teil des Ofens die Rohre eingebaut worden waren – ob in den Unterteil über dem Feuerraum oder höher in den Aufsatz. Mit Rücksicht auf ihre Länge (ein wenig über 60 cm) nimmt man an, dass sie in den höheren Aufsatzteil eingebaut worden waren. Die ikonographischen Quellen ermöglichen, sich eine Vorstellung vom Aussehen eines Ofens dieser Art zu machen. Es handelt sich zum Beispiel um die Freske aus dem 14. Jh. aus dem Bürgerhaus in Kostnice. Hier sieht man auf dem unteren Sockel ein kleinerer Aufsatz und darauf eine gewölbte Kuppel. Was die keramischen Rohre betrifft, ist es schwierig festzustellen, ob diese Lösung vom technischen Gesichtspunkt aus real ist. Dieser Beitrag ist bemüht, auf die Funde dieser Art die Aufmerksamkeit zu ziehen und ihre Identifizierung in der Zukunft zu erleichtern.

Das Zimmer, in dem sich der Kachelofen befand, wurde bei dem Feuer in der Burg einst gegen die

Hälfte des 15. Jhs. vernichtet. Damals gehörte das Objekt dem Geschlecht der Herren von Obora, die der hussitischen Bewegung entgegen positiv orientiert waren. Die schriftlichen Quellen sagen jedoch nichts von diesem gewaltsamen Untergang aus, sie sprechen nur davon, dass die Burg im J. 1423 belagert wurde und dass hier ein Abkommen geschlossen wurde, in dem Ctibor Tovačovský von Cimburk zum Landfried beitrug. Die Datierung geht deshalb aus der Analyse des archäologischen Materials und der gesamten Fundsituation aus. Die Ausstattung des Wohnraumes, der aber nicht die repräsentative Funktion erfüllen sollte, belegt nicht nur einen ziemlich hohen Wohnkomfort sondern auch das technische und künstlerische Niveau der Hafnerproduktion, die in den Kontext der materiellen Kultur in der Zeit der Spätgotik völlig passt.

Abbildungen:

1. Burg Náměšť na Hané. Gesamtgrundriss der Burg mit der Bezeichnung der Meuernrelikten einschl. der Lage des Wohnzimmers (4) und Destruktion des Kachelofens (5). (Ergänzt in den Situationsplan von M. Plaček.)
2. Burg Náměšť na Hané. Nordwestprofil mit dem Heizloch und Grundriss des Wohnzimmers an der südöstlichen Burgmauer.
3. Typen von gefäßförmigen Kacheln aus der Lehmdestruktion vom Kachelofen.
4. Auswahl aus der Keramik aus der Schüttung im Wohnraum, festgestellt in der Sonde 1.
5. Gefäßförmige Kacheln mit Mündung in der Form eines Vierbalts aus der Destruktion des Kachelofens.
6. Die rekonstruierten keramischen Röhre aus dem Ofen in Náměšť na Hané.
7. Die rekonstruierten Röhre aus dem Raum H im Kartäuserkloster in Dolany.